

## INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FRAZEOSEMANTIK MAYDONNING KOGNITIV VA LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI

Zulxumor Mirzayeva Abdukaxor qizi

Andijon davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21021986>

### ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada frazeosemantik maydon nazariyasining ingliz va o'zbek tillari materialida tizimli talqini amalga oshiriladi. Frazeologik birliklarning yadro, yaqin va uzoq periferiya qatlamlari asosida ierarxik tashkil topishi, kognitiv metaforik modellar hamda milliy-aksiologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot frazeologiyani tizimli semantik model sifatida talqin etish zaruratini asoslaydi.

**Kalit so'zlar:** frazeosemantik maydon, semantik yadro, periferiya, konseptual metafora, lingvokulturologiya, izomorfizm, allomorfizm

Frazeosemantik maydon nazariyasi zamonaviy frazeologiyada tizimli yondashuvning muhim bosqichini tashkil etadi. Ushbu nazariyaning nazariy ildizlari semantik maydon konsepsiyasiga borib taqaladi. J. Trier leksik birliklar ma'nosi alohida emas, balki o'zaro bog'langan semantik tizim doirasida shakllanishini ta'kidlaydi [1, 12–18-betlar]. Keyinchalik bu tamoyil frazeologiyaga tatbiq etilib, frazeologik birliklar ham umumiy semantik invariant asosida birlashuvchi tizim sifatida talqin qilina boshlandi.

Frazeosemantik maydon deganda umumiy semantik belgi asosida birlashgan, ierarxik tarzda tashkil topgan frazeologik birliklar majmui tushuniladi. Bu maydon ichki tuzilishiga ko'ra uch qatlamdan iborat: semantik yadro, yaqin periferiya va uzoq periferiya.

Semantik yadro invariant ma'noni eng barqaror va to'g'ridan to'g'ri ifodalovchi frazeologik birliklardan tashkil topadi. Masalan, **“qat'iyat”** frazeosemantik maydonida o'zbek tilidagi **“ortga chekinmaslik”**, **“so'zida turmoq”**, **“mahkam turmoq”** kabi birliklar markaziy qatlamni tashkil etadi. Bu iboralar iroda mustahkamligi va maqsadga sodiqlikni bevosita bildiradi. Ingliz tilida **“to stick to one's decision”**, **“to hold firm”**, **“to stand resolute”** birliklari ayni semantik komponentni markaziy darajada ifodalaydi.

Yaqin periferiya yadroviy ma'noga yaqin bo'lgan, ammo qo'shimcha obrazlilik yoki baholovchi ohangga ega birliklardan iborat. Masalan, o'zbek tilidagi **“tog'ni talqon qilgudek”** iborasi qat'iyat va ichki kuchni kuchli ekspressiv obraz orqali tasvirlaydi. Ingliz tilidagi **“as steady as a rock”** birligi ham qat'iyatni obrazli taqqoslash asosida ifodalaydi. Bu birliklarda invariant ma'no saqlanadi, biroq stilistik ta'sir kuchayadi.

Uzoq periferiya esa kontekstual yoki madaniy jihatdan shartlangan, invariant ma'no bilan bilvosita bog'liq bo'lgan birliklarni o'z ichiga oladi. Masalan, o'zbek tilidagi **“so'zi bilan ishini bir qilmoq”** iborasi to'g'ridan to'g'ri qat'iyatni emas, balki prinsipiiallik va ichki mustahkamlikni bildiradi. Ingliz tilidagi **“practice what you preach”** birligi ham shunga o'xshash tarzda qat'iy pozitsiya va ichki izchillikni anglatadi. Bu birliklar semantik yadrodan uzoqroq turgan bo'lsa-da, umumiy invariant bilan konseptual jihatdan bog'liqdir.

Frazeosemantik maydonlarning shakllanishi kognitiv mexanizmlar bilan chambarchas bog'liq. J. Lakoff va M. Johnson konseptual metafora nazariyasida til birliklari insonning tanaviy va tajribaviy bilimi asosida modellashtirilishini ta'kidlaydi [2, 25–32-betlar]. Masalan, **“Bilim – nur”** metaforasi ko'plab tillarda mavjud. Ingliz tilida **“Enlighten someone”**, **“brilliant idea”**

kabi birliklar mavjud bo'lsa, o'zbek tilida *“fikri ravshan”, “ko'zi ochiq”, “yorug' aql”* iboralari qo'llanadi. Bu izomorfizm universal kognitiv asosni ko'rsatadi.

Biroq lingvokulturologik talqin allomorfizmni yuzaga chiqaradi. V. N. Teliyaning ta'kidlashicha, frazeologik birliklar milliy madaniyatning ramziy kodlari hisoblanadi [3, 41–47-betlar]. O'zbek tilida *“yetti o'lchab bir kesmoq”* iborasi ehtiyotkorlik va donishmandlikni bildiradi. Ingliz tilida esa *“measure twice, cut once”* maqoli mavjud. Struktur o'xshashlik mavjud bo'lsa-da, madaniy qo'llanish va diskursiv chastota farqlanadi.

Yana bir misol sifatida *“mehnatsevarlik”* frazeosemantik maydonini olaylik. O'zbek tilida *“ter to'kmoq”, “jonini jabborga bermoq”, “tinmay mehnat qilmoq”* kabi birliklar mavjud. Ingliz tilida *“to work one's fingers to the bone”, “to burn the midnight oil”* iboralari qo'llanadi. Har ikki tilda mehnat jismoniy zo'riqish metaforasi orqali tasvirlanadi, bu kognitiv izomorfizmni ko'rsatadi. O'zbek frazeologiyasida mehnat ko'proq sabr va fidoyilik bilan bog'lanishiga qaramay, ingliz tilida natija va individual muvaffaqiyat ustuvor baholanadi.

Frazeosemantik maydon nazariyasining metodologik ahamiyati shundaki, u frazeologiyani tasodifiy iboralar majmui sifatida emas, balki tizimli semantik struktura sifatida o'rganishga imkon beradi. N. Dobrovolskiy frazeologik tizimni semantik integratsiya jarayoni sifatida talqin qilib, birliklar o'zaro konseptual bog'lanish asosida tashkil topishini ko'rsatadi [4, 58–63-betlar].

Qiyosiy tahlilda izomorfizm struktur va konseptual o'xshashlikni bildiradi, allomorfizm esa baholovchi, aksiologik va madaniy tafovutlarni anglatadi. Ingliz tilida innovatsion fikrlash yuqori baholansa, o'zbek tilida tajriba va donishmandlik ustuvor qiymat sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, frazeosemantik maydon nazariyasi til tizimini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. U struktur semantika, kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyani yagona tahliliy platformada birlashtiradi hamda frazeologik birliklarning milliy va universal xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

### Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики и семантических полей. Москва: Наука, 1964. С. 45–53.
2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. Ленинград: Наука, 1984. С. 112–118.
3. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и культурологический аспекты. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. С. 78–86.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 213–219.